

Ryszard Kapuscinski

Ében

II. rész

A klán struktúrája

Különösebb cél nélkül utaztam el Kumasiba. Az általános vélekedés szerint jó, ha az embernek meghatározott célja van, mert akkor akar valamit, törekszik valamire; másfelől viszont ilyenkor mintha szemellenzőt viselne: csak a célját látja, semmi többet. Pedig az a több - tágabb - mélyebb esetleg jóval érdekesebb és fontosabb. Hiszen ha egy másik világba lépünk, valamiféle titokba lépünk, s ez a titok annyi labirintust, zugot, oly sok ismeretlen dolgot rejtegethet!

Kumasi zöld növények és virágok között, enyhe lankákon terül el. Olyan, mint egy nagy botanikus kert, amelyben megengedték az embereknek, hogy letelepedjenek. Mintha minden kedvezne itt az embernek - az éghajlat, a növényzet és a másik ember is. A hajnalok elbűvölően szépek, bár csak néhány percig tartanak. Éjszaka van, s ebből az éjszakából hirtelen előkúszik a nap. Előkúszik? De hiszen ez az ige bizonyos folyamatosságot, lassú mozgást sugall. A napot itt viszont mintha labdaként hajtaná valaki az égre! A tüzes golyót azonnal olyan közelinek látja az ember, hogy egyfajta félelem fogja el. Ráadásul ez a golyó felénk tart, egyre jobban közeledik.

A nap látványa úgy hat, mint egy startlövés: a város azonnal mozgásba lendül! Mintha az emberek egész éjszaka lesben álltak volna a starthelyeiken, s most erre a jelre, a nap lövésére hirtelen mindannyian rohanni kezdenének előre. Semmiféle közbülső stádium, semmiféle előkészület! Az utcák azonnal megtelnek emberekkel, az üzletek nyitva, füstölnek a sütődék, konyhák.

Kumasi azonban másként forgalmas, mint Accra. Kumasiban a forgalom helyi, regionális, mintegy önmagába zárt forgalom. A város a (Ghána részét képező) Ashanti királyság fővárosa, és éberem őrzi másságát, a maga színes és élő hagyományrendszerét. Találkozhatunk itt utcán sétáló törzsfőnökökkel, láthatunk ősidőkből származó szertartásokat, az itteni kultúrában oly buján tenyésző mágiát, varázslást, bájolást.

Az Accrából Kumasiba vezető út nemcsak azt az ötszáz kilométert jelenti, amely az Atlanti-óceán partjától Afrika belsejébe visz, hanem azt is, hogy a földrész olyan területeit ismerjük meg, amelyeken kevesebb nyomot hagyott a gyarmatosítás, mint a parti sávon. Afrika kiterjedtsége, a hajózható folyók, járható utak hiánya, a gyilkos éghajlat ugyanis, bár akadályozták a földrész fejlődését, egyúttal természetes védelmet is biztosítottak a gyarmatosítók inváziójával szemben, így ugyanis nem tudtak túlságosan mélyre hatolni. Ottmaradtak a partok, a hajók és felfegyverzett erődjük, élelmiszer és kinin készleteik közelében. Ha valaki a XIX. században - mint Stanley - arra vállalkozott, hogy átszeli a földrészt keletről nyugatra, olyan tettet hajtott végre, amely a világ sajtójának és irodalmának hosszú évekre jelentett témát. Ezeknek a közlekedési akadályoknak köszönhetjük, hogy számos afrikai kultúra és szokás a mai napig fennmaradhatott eredeti formájában.

Afrika gyarmatosítása formálisan, de csak formálisan, a berlini konferenciával (1883-85) kezdődött, amikor is néhány európai állam (főleg Anglia és Franciaország, de Belgium, Németország és Portugália is) felosztotta egymás közt az egész kontinenst, és tartott a XX. század második feléig, Afrika felszabadulásáig. A gyarmati megszállás kezdete valójában sokkal korábbra, már a XV. századra tehető, s ettől kezdve még ötszáz évig virágzott. Ennek a hódításnak a legszégyenteljesebb és legbrutálisabb időszaka a több mint háromszáz évig tartó rabszolgakereskedelem volt. Háromszáz évnyi hajtóvadászat, üldözés, törbe csalás, amelyeket gyakran afrikai és arab cinkosokkal szerveztek a fehér emberek. Milliószerűen hurcolták el az afrikai fiatalokat - borzalmas körülmények között, hajók gyomrába gyömöszölve - az Atlanti-óceánon túlra, hogy ott homlokuk verejtékével építsék az Újvilág gazdagságát és hatalmát.

Az üldözött és védetlen Afrika elnéptelenedett, romokban állt. A földrész hatalmas területei váltak pusztasággá, a meddő őserdő benőtte a virágzó, napfényes vidékeket. A legfájdalmasabb és legtartósabb nyomokat azonban ez a korszak mégis csak az afrikaiak emlékezetében és tudatában hagyta: a lenézés, megaláztatás és szenvedés évszázadai kisebbségi komplexust, és valahol a szívük mélyén, a sérelem érzetét alakították ki bennük.

Amikor kitört a II. világháború, a gyarmatosítás a csúcspontjára jutott. A háború lefolyása, annak jelképes üzenete azonban mégis a gyarmatosító rendszer vereségének kezdetét jelentette.

Hogyan és miért történt ez így? Sok mindenre magyarázatot kapunk, ha rövid kirándulást teszünk a faji kategóriákban való gondolkodás komor világába. Nos, az európaiak és afrikaiak viszonyának központi témája, esszenciája, lényege, legfőbb megjelenési formája a gyarmatosítás korában a fajok, a bőrszín közti különbség. Mindent, minden viszonyt, függőséget, konfliktust a fehér ember-fekete ember fogalom párra lehet lefordítani, ahol is, természetesen, a fehér ember jobb, magasabb, erősebb, mint a fekete. A fehér ember a sir, master, sahib, bwana kubwa, a megkérdőjelezhetetlen úr és parancsoló, akit Isten küldött, hogy uralkodjék a feketék fölött. Az afrikaiakba belenevelték, hogy a fehér ember érinthetetlen, legyőzhetetlen, hogy a fehérek egységes, zárt erőt alkotnak. Ez az ideológia a gyarmati elnyomást támogatta, kialakította azt a nézetet, hogy a gyarmatosítás bármiféle kétségbe vonása, az ellene való lázadás teljesen értelmetlen.

És ekkor a brit és francia hadseregbe verbuvált afrikaiak egyszercsak azt látják, hogy abban a háborúban, amelyben ők is részt vesznek, fehér veri a fehért, fehérek lövik egymást, fehérek rombolják le egymás városait. Mindezt újdonságként, szenzációként, sokként élik át az afrikai katonák. A francia hadseregben harcolók azt látják, hogy gyarmattartójukat - Franciaországot - legyőzték, megszállták. A brit hadseregben szolgáló afrikai katonák azt látják, hogy a birodalom fővárosát - Londont - bombázzák, látják a pánikba esett fehéreket, akik menekülnek, sírnak, könyörögnek. Látják a fehér embert rongyosnak, éhesnek, kenyérért rimázkodónak. S ahogyan Európa keleti tájai felé vonulnak, s fehérekkel együtt verik a fehér németeket, hol itt, hol ott találkoznak rabruhát viselő, csonttá fogyott fehér emberroncok menetszlopaival.

Az a sokk, amelyet az afrikai katona élt át, amikor a fehérek háborújának képei vonultak el szeme előtt, annál erősebb volt, mivel Afrika lakói (kevés kivételtől eltekintve, de belga Kongó esetében pl. egyáltalán) nem utazhattak Európába, vagy bárhova máshova saját kontinensükön kívülre. A fehérek életéről csak a gyarmatokon élő fehérek luxus körülményei alapján alkothattak képet.

És még valami: Afrika lakója a XX. század közepén semmiféle információhoz nem jut azon kívül, amit a szomszédja vagy a falu vezetője, illetve a gyarmati hivatalnok mond neki. A világról tehát csak annyit tud, amennyit a saját szemével lát közvetlen

környezetében, vagy a saját fülével hall másoktól a táború melletti esti beszélgetések során.

Ezeket a II. világháború után Európából hazatért katonákat rövidesen a függetlenségért küzdő különféle mozgalmak és pártok tagjai közt látjuk viszont. Az ilyen szervezetek száma gyorsan növekszik, úgy teremnek, mint eső után a gomba. Különféle irányultság, különféle célok jellemzik őket.

A francia gyarmatokon egyelőre korlátozott követelésekkel lépnek fel. Még nem beszélnek a szabadságról. Csak annyit akarnak, hogy a gyarmatok összes lakója francia állampolgár legyen. Párizs visszautasítja ezt a követelést. Francia állampolgár az lehet, aki a francia kultúrában nevelkedik, főlemelkedik annak szintjére - az ún. évolué szintjére. De az ilyen afrikai kivételnek számít.

A brit gyarmatokon élők radikálisabbak. Számukra a XIX. század második, a XX. század első felében jelentkező, rabszolga ősöktől leszármazott afro-amerikai értelmiségiek merész víziói jelentenek inspirációt, lökést és programot. Az általuk megfogalmazott doktrínát pánafricanizmusnak nevezték el. Fő megalkotói: Alexander Crummwell aktivista, W.E.B. Du Bois író, és Marcus Garvey újságíró (utóbbi Jamaicából). Különböztek egymástól, de két pontban egyetértettek: 1) hogy a feketék az egész világon - Dél-Amerikában és Afrikában - egy fajt, egy kultúrát alkotnak, és büszkének kell lenniük bőrük színére; 2) hogy egész Afrikának függetlenné kell válnia és egyesülnie kell. Jelszavuk így hangzott: „Afrikát az afrikaiaknak!” A harmadik, szintén fontos programpontot illetően W.E.B. Du Bois azt a nézetet vallotta, hogy a feketéknek abban az országban kell maradniuk, ahol élnek, Garvey viszont azt, hogy minden feketének, bárhol éljen is, vissza kell térnie Afrikába. Egy ideig még Hailé Szelasszié fényképét is árulta azzal, hogy ez a visszatérés vízuma. 1940-ben halt meg úgy, hogy sosem látta Afrikát.

A pánafricanizmus lelkes híve lett egy fiatal ghánai aktivista és teoretikus - Kwame Nkrumah. 1947-ben, amerikai tanulmányainak befejezése után, visszatért hazájába. Pártot alapított II. világháborús veteránokból és fiatalokból, és egy accrai nagygyűlésen kiadta a harci jelszót: „Függetlenséget most!” Akkor, a még gyarmati Afrikában ez olyan volt, mint egy bombarobbanás. Tíz év múlva azonban Ghána lett az első, Szaharától délre fekvő független afrikai ország, Accra pedig azonnal az egész földrész számára utat mutató elképzelések és mozgalmak ideiglenes, informális központja.

A város a felszabadítás lázában égett, egész Afrikából sereglettek ide az emberek. De a világ újságírói is nagy számban jelen voltak Accrában. Az európai fővárosok kíváncsisága, bizonytalansága, sőt, félelme hajtotta őket ide - nem lázad-e föl Afrika, nem ömlik-e majd a fehérek vére, sőt, nem alakulnak-e hadseregek, amelyek a Szovjetuniótól kapott fegyverekkel majd - bosszúból és gyűlöletből - Európára törnek?

Reggel megvettem a helyi „Ashanti Pioneer” című újságot, és elindultam, hogy megkeressem a szerkesztőséget. A tapasztalat megtanított arra, hogy egy ilyen szerkesztőségben egy óra alatt többet tudhatok meg, mint ha egy hétig járom a különféle intézményeket, főembereket. Így történt ezúttal is.

A kicsi, nyomorúságos helyiségben, amelyben a túlérett mangó szaga egészen furcsa módon keveredett a nyomdafesték szagával, nagy szívélyességgel fogadott - mintha ki tudja, milyen régen várta volna látogatásomat - egy kedélyes, testes ember - Kwesi Amu. („Én is riporter vagyok” - mondta bevezetésként).

Az üdvözlés lefolyásának és légkörének meghatározó jelentősége van az ismeretség további sorsára, ezért itt igen nagy súly helyeznek az emberek arra, hogyan köszöntik egymást. A legfontosabb, hogy kezdettől fogva, az első perctől kezdve óriási, elemi erejű örömet és szívélyességet mutassunk. Legelőször is kinyújtjuk kezünket. De nem ám csak úgy formálisan, tartózkodóan, lagymatagon, hanem épp ellenkezőleg - nagy, energikus lendületet véve, mintha a szemben állóval nem is parolázni akarnánk, hanem egyenesen le akarnánk tépni a kezét. Ha az illetőnek mégis a helyén és egészben marad a keze, az azért van, mert, ismerve a köszöntés egész szertartását és szabályait, ő maga is hatalmas lendületet vesz, és kezét a mi lendületben lévő kezünk felé irányítja. S ekkor, a két, hatalmas energiával töltődött végtag félúton találkozik, s elképesztő hévvel egymáshoz csapódva, redukálja, sőt, nullára csökkenti az egymás ellen ható erőket. Ezzel egyidőben, miközben mozgásba lendült kezünk egymás felé igyekszik, hangos, hosszan tartó nevetészuhatag szakad ki belőlünk, amely azt hivatott bizonyítani, hogy örülünk a találkozásnak, és jó szívvel vagyunk az üdvözölt személy iránt.

Ezután az udvarias kérdések és feleletek hosszú sora következik valahogy így: „Hogy vagy? Hogy szolgál az egészséged? Hogy van a családod? Mindenki egészséges? És a nagypapa? És a nagymama? Hát a nénikéd? És a bácsikád?” - stb. stb., mert a családok itt nagy létszámúak és szerteágazóak. Az illető megkívánja, hogy minden kedvező választ újabb hangos és elementáris nevetészuhataggal nyugtázzunk, s erre a válasz hasonló, sőt, még lelkesebb homéroszi kacaj lesz.

Gyakran láthatunk két (vagy több) embert az utcán, amint hangosan hahotáznak. Nem jelenti ez azt, hogy viccet mesélnek egymásnak. Egyszerűen csak köszöntik egymást. Ha viszont a nevetés abbamarad, akkor vagy végetért a köszöntési aktus, és rá lehet térni a beszélgetés lényegére, vagy, nagy általánosságban, azért hallgatnak el a felek, hogy kimerült rekeszizmuk kissé megpihenjen.

Amikor Kwesivel befejeztük az egész hangos és vidám köszöntési rituálét, az Ashanti királyságról kezdtünk beszélgetni. Az ashantik a XIX. század végéig ellenálltak az angoloknak, és igazából sosem adták meg magukat végérvényesen. De még most, a függetlenség kivívása után is távolságtartóan viselkednek Nkrumahhal és az őt támogató partmenti emberekkel szemben, akiknek kultúráját nem tartják túl nagyra. Nagyon erősen kötődnek saját hallatlanul gazdag történelmükhöz, hagyományaikhoz, hiedelmeikhez és törvényeikhez.

Afrikában minden nagyobb közösségnek saját, különálló kultúrája, eredeti hiedelem- és szokásrendszere, saját nyelve és saját tabui vannak, s ez az egész hihetetlenül komplikált, bonyolult és titokzatos. Ezért a nagy archeológusok sosem használták az „afrikai kultúra” vagy „afrikai vallás” fogalmakat, mert jól tudták, hogy ilyesmi nem létezik, hogy Afrika lényege éppen a végtelen sokszínűség. Minden közösség kultúrájára úgy tekintettek, mint különálló, egyedi, megismételhetetlen világra. S írásaikban is ehhez tartották magukat: E.E. Evans-Pritchard monográfiát írt a nuerekről, M. Gluckman a zulukról, G.T. Basden az ibókról stb. Ezzel szemben az ésszerű redukálásra, beskatulyázásra és egyszerűsítésre hajlamos európai gondolkodás szívesen dobál egy zsákba mindent, ami afrikai, s meglegszik a könnyű sztereotípiákkal.

- Mi úgy hisszük - mondta Kwesi -, hogy az ember két elemből tevődik össze. A vérből, amelyet anyjától örököl és a szellemből, amely apjától származik. A két elem közül a vér a fontosabb, ezért a gyermek az anyjához és annak klánjához tartozik, nem pedig az apjához. Ha a feleségnek azt parancsolja a klánja, hogy hagyja ott a férjét, és térjen vissza szülőfalujába, akkor az asszony magával viszi az összes gyereket (mert az asszony ugyan a férje falujában és házában lakik, de mintegy csak vendégségben van ott). Így aztán ha a feleséget a férje elhagyja, az asszonynak van hova lennie. A feleség maga is elköltözhet, ha a férje despotaként viselkedik vele. Ezek azonban szélsőséges esetek, mert a család általában erős és életképes sejt, amelyben mindenkinek szokásjog alapján kijelölt szerepe van, s kötelességeit mindenki ismeri.

A család mindig népes - tízegynehány ember alkotja. Férj, feleség (feleségek), gyerekek, unokatestvérek. Ha mód van rá, a család gyakran tölti együtt az időt. Az együttlét az egyik legnagyobb érték, amelyet mindenki igyekszik tiszteletben tartani. Fontos, hogy együtt

vagy egymáshoz közel lakjanak: sok olyan munka van, amelyet csak közösen lehet elvégezni - másként nincs esélyük a túlélésre.

A gyermek családban nevelkedik, ám ahogy növekszik, látja, hogy közösségi életének határai tágulnak, hogy körülöttük más családok is laknak, és több ilyen családból lesz a klán. A klánt mindazok alkotják, akik hisznek abban, hogy közös ősük volt. Ha hiszek abban, hogy valamikor neked és nekem ugyanaz volt az ősünk, akkor egy klánhoz tartozunk. Ennek a meggyőződésnek hallatlanul fontos következményei vannak. Ugyanahhoz a klánhoz tartozó férfi és nő között például nem lehet szexuális kapcsolat. És ezt az egyik legszigorúbb tabuként kezelik. A múltban e tilalom megszegéséért mindkét félnek halálbüntetés járt, de még ma is súlyos vétségnek számít, mert haragra gerjesztheti az ősök szellemeit, és rengeteg bajt hozhat a klánra.

A klán élén a vezér áll. Őt az öregek tanácsa által vezetett klángyűlés választja meg. Az öregek tanácsát a falufőnökök, az alkánok vezetői és mindenféle funkciók betöltői alkotják. A választáskor több jelölt és számos szavazás lehet, mert komoly dologról van szó: a vezér tisztsége nagyon fontos. A vezér a megválasztás pillanatától kezdve szentként tisztelik. Ettől kezdve nem járhat mezítláb. És közvetlenül a földre sem ülhet le. Nem szabad őt megérinteni, sem rosszat mondani róla. Azt, hogy a vezér közeledik, már messziről látni a kifeszített ernyőről. A nagy főnökök hatalmas, díszes ernyője van, amelyet külön szolgálta tart föléje; a kisebb vezér a piaci arab árusnál vásárolt közönséges ernyővel jár.

A klán vezérének lenni - különleges funkció. Az ashantik hitének lényege az ősök kultikus tisztelete. A klán óriási számú lényt fog át, de ezeknek csak egy részét láthatjuk, csak egy részével találkozhatunk, azzal, amelyik a földön él. A többiek - a többség - olyan ősök, akik részben elmentek, de a valóságban továbbra is részt vesznek életünkben. Figyelnek bennünket, figyelik viselkedésünket. Mindenütt ott vannak, mindent látnak. Segíthetnek, de büntethetnek is bennünket. Boldoggá tehetnek, de szerencsétlenségbe is taszíthatnak. Mindenről ők döntenek. Az ősökkel fenntartott jóviszony tehát az egész klán és mindegyikünk szerencséjének záloga. Ennek a viszonynak a milyenségéért, hőfokáért pedig a vezér felel. Ő a közvetítő és összekötő a klán két integráns része - az ősök világa és az élők világa - között. Ő az, aki közli az élőkkel, milyen az ősök akarata és döntése egy adott ügyben, ő az, aki könyörög az ősök bocsánatáért, ha az élők megszegtek valamilyen szokást vagy törvényt.

A bocsánatot úgy lehet elnyerni, hogy kegyajándékot adnak az ősöknek: a földet vízzel vagy pálmaborral hintik meg, ételt áldoznak vagy juhot ölnek. Lehet azonban, hogy mindez kevésnek bizonyul - az ősök továbbra is haragszanak, ami az élőkre nézve állandó bajokat, betegségeket jelent. A legnagyobb haragot kiváltó bűnök: a vérfertőzés, a gyilkosság, az öngyilkosság, a rablótámadás, a vezér megsértése, a boszorkány praktikák.

- Öngyilkosság? - kérdeztem csodálkozva. - Hogyan lehet megbüntetni azt, aki öngyilkosságot követett el?

- Törvényeink szerint le kellett vágni a fejét. Az öngyilkosság a tabu megsértésének számított, a klántörvény legfőbb alapelve pedig az, hogy minden bűnt meg kell torolni. Ha valamilyen bűn nem nyeri el büntetését, a klán katasztrófába süllyed, pusztulás vár rá.

A számos itteni bár egyikének verandáján üldögéltünk. Fantát ittunk; a cég itt minden jel szerint monopolhelyzetet élvez. A pult mögött, fejét kezére hajtva, fiatal pincérlány szundikált. Meleg, álmosító idő volt.

- A vezérem - folytatta Kwesi - számos más kötelessége is van. Eldönti a vitákat, megoldja a konfliktusokat, tehát bírói szerepet is betölt. Fontos, különösen falun fontos, hogy a vezér osztja ki a családoknak a földet. A földet nem adhatja oda, nem adhatja el, mert a föld az ősök tulajdona. Az ősök a földben, a föld belsejében vannak. A vezér csak kiutalhatja a földet művelésre. Ha a föld terméketlenné válik, másik területet jelöl ki a család számára, a meddő terület pedig pihen, erőt gyűjt. A föld szent. A föld adja az embereknek az életet, az pedig, ami életet ad, szent.

A vezér a legnagyobb tiszteletnek örvend. Körülveszi őt az öregek tanácsa, amelynek véleménye és beleegyezése nélkül sem dönthet. Mi így értelmezzük a demokráciát. Reggel a tanács minden tagja meglátogatja a vezér házáat, hogy üdvözölje a házigazdát. Ebből tudja a vezér, hogy jól kormányoz, és hogy támogatják őt. Ha ezek a reggeli látogatások elmaradnának, ez azt jelentené, hogy elvesztette a belé vetett bizalmat, s távoznia kell. Ez olyankor következik be, ha elköveti az öt vétség valamelyikét. Ezek pedig a következők: részeskedés, falánság, boszorkányokkal folytatott üzelmek, rossz viszony az emberekkel és az öregek tanácsának figyelmen kívül hagyása. Távoznia kell akkor is, ha megvakul, ha bélpoklos lesz vagy megháborodik.

Több klán szövetséget alkot, amelyet az európaiak törzsnek neveznek. Az ashanti törzs nyolc klánból áll, élén a királlyal - Ashantehenével, akit az öregek tanácsa vesz körül. Az ilyen szövetséget nemcsak a közös ősök kötik össze, területi, kulturális és politikai közösséget is jelent. Néha egy-egy ilyen népcsoport hatalmas, akár többmillió is lehet, nagyobb, mint számos európai nép.

Sokáig haboztam, végül aztán mégis megkértem Kwesit: - Mondjál valamit a boszorkánykodásról! - Azért haboztam, mert ez olyan téma, amelyről itt nem szívesen beszélnek, leggyakrabban egyszerűen elhallgatják.

- Már nem mindenki hisz benne - válaszolta Kwesi. - De sokan még igen. Legtöbben tulajdonképpen félnek nem hinni. Az én nagyanyám úgy hiszi, hogy boszorkányok igenis vannak, és éjszakánként a mezőn magányosan álló magas fák tetején találkoznak. Amikor megkérdeztem tőle, hogy látott-e már valaha boszorkányt, azt válaszolta meggyőződéssel, hogy az lehetetlen. - Éjszaka a boszorkányok az egész földet pókhálófonallal veszik körül. A fonal egyik végét a kezükben tartják, a másikat a föld összes fájához erősítik. Ha valaki megpróbálja kinyitni az ajtót, hogy kimenjen a házból, megmozdítja a pókhálót. A boszorkányok ezt megérik, és sietve eltűnnek a sötétben. Reggel aztán csak a fák ágairól és a kilincsekről lecsüngő pókháló maradványokat lehet látni.

Én, a fehér ember

Dar es-Salaamban vettem egy régi Land Rovert egy angoltól, aki már visszatérni készült Európába. 1962-öt írtunk, Tanganyika pár hónappal korábban vívta ki függetlenségét, és számos, gyarmati szolgálatban lévő angol veszítette el állását, beosztását, sőt, otthonát is. Egyre néptelenebbé váló klubjaikban hol ez, hol az meséli, hogy amikor reggel bement minisztériumi irodájába, az íróasztal mögött egy mosolygós helybéli fogadta: - Elnézést. Nagyon sajnálom!

Ezt az alkalmi őrsváltást nevezik afrikizációnak. Vannak, akik lelkesen fogadják, a felszabadulás jelképét látják benne, másokat felháborít ez a folyamat. Nem kétséges, hogy ki az, aki örül, és ki az, aki háborog. London és Párizs, hogy hivatalnokainak kedvet csináljon a gyarmati szolgálathoz, az ilyen munkát vállalkónak nagyszerű életkörülményeket biztosított. Egy alacsony beosztású, jelentéktelen manchesteri postai alkalmazott, amint Tanganyikába érkezett, úszómedencés, kertés villát, autót, személyzetet, európai nyaralást stb. kapott. A gyarmati tisztviselők igazán remekül éltek. És hirtelen, egyik napról a másikra függetlenné válnak a gyarmatok lakói. A gyarmati berendezkedést változatlan formában veszik át. Még oda is figyelnek arra, hogy semmi se változzék, hiszen ez a rendszer a hivatalnokoknak fantasztikus előjogokat biztosít, s ezekről az új tulajdonosok sem akarnak lemondani. Aki tegnap még szegény volt és megalázott, annak ma kiválasztottként nemcsak rangja, hanem teli zsebe is van. Az afrikai államnak ez a gyarmati genezise - hogy az európai hivatalnok értelmetlenül és mértéktelenül volt megfizetve, s hogy ezt a rendszert a helyiek változatlanul vették át - azt eredményezte, hogy a független Afrikában a hatalomért folyó harc azonnal hihetetlenül ádáz és könyörtelen jelleget öltött. Egy pillanat alatt, egyetlen puccs következményeként új uralkodó osztály születik, olyan hivatalnokburzsoázia, amely semmit sem hoz létre, semmit sem termel, hanem csak a társadalmat igazgatja, és élvezi az előjogokat. A XX.

századra jellemző szédítő gyorsaság törvénye itt is hatott - egy társadalmi osztály megszületéséhez valamikor évtizedekre, sőt, évszázadokra volt szükség, itt elég volt néhány nap. A franciák, akik némi megértéssel szemlélték az új osztályon belül zajló pozícióharcot, a jelenséget la politique du ventre (a has politikája) elnevezéssel illették, ennyire szorosan kapcsolódott össze ugyanis egy politikai állás nagyon jelentős anyagi előnyökkel.

Csak hogy ez itt Afrika, és a szerencsés úgazdag nem feledkezhet meg az ősi klánhagyományról, amelynek egyik fő parancsa így szól: oszd meg mindenedet testvéreiddel, a klán többi tagjával, vagyis, ahogy itt mondják, az unokatestvéreiddel (Európában az unokatestvéri viszony már elég gyenge és távoli, Afrikában az anyai unokafivér fontosabb, mint a férj). Vagyis, ha van két inged, az egyiket add neki, ha van egy tál rizsed, a felét add neki! Aki ezt a szabályt megszegi, osztacizmusnak teszi ki magát, annak, hogy elúzi a klánból, hogy kiközösített személlyé válhat. Európában az individualizmus nagyra tartott érték, Amerikában egyenesen a legnagyobb érték, Afrikában viszont a szerencsétlenség, az átok színimája. Az afrikai hagyomány kollektív szellemű, mert csak összetartó közösségben lehet szembeszállni az itteni természet állandó szeszélyeivel. A közösség túlélésének egyik feltétele pedig éppen az, hogy meg kell osztani egymás közt a legapróbb dolgot is. Egy alkalommal gyereksereg vett körül. Egyetlen cukorka volt nálam, amelyet a tenyerembe tettem. A gyerekek mozdulatlanul, bámulva álltak. Végül a legidősebb kislány elvette a cukorkát, óvatosan szétharapdálta, és igazságosan szétosztotta - mindenki kapott egy darabkát.

Ha valaki egy fehér ember helyére kerül miniszternek, s megkapja annak kertés villáját, fizetését és autóját, ennek híre nagyon hamar eljut oda, ahonnan a sors kegyeltje származik, s pillanatok alatt tudomást szerez róla az egész környék. Öröm és remény tölti el unokatestvérei szívét. Hamarosan kezdetét veszi fővárosba irányuló zarándoklásuk. Itt minden nehézség nélkül megtalálják a kitüntetett rokont. Megjelennek a háza előtt, üdvözik őt, szertartásosan meghintik a földet ginnel, megköszönve az ősöknek a helyzet ily szerencsés alakulását, aztán birtokba veszik a villát, az udvart, a kertet. A csöndes rezidencia, amelyben idősebb angol úr és kevés beszédű felesége lakott, csakhamar megtelik zajjal, nyüzsgéssel. A ház előtt reggeltől fogva ég a tűz, az asszonyok maniókát törnek famoszarokban, gyereksapat hancúrozik a virággyások között. Este az egész népes család vacsorához ül a fűvön, mert igaz ugyan, hogy új élet kezdődött, de azért megmaradt az örökös szegénység idejéből származó, ősi szokás: csak egyszer étkeznek naponta - este.

Aki mozgékonyabb foglalkozást űz, és kevésbé tiszteli a hagyományokat, megpróbál egérutat nyerni. Egyszer találkoztam Dodomában egy utcai narancsárussal (nem túl jövedelmező foglalkozás), aki Dar es-Salaamban hordta a lakásomra a narancsot. Megörültem neki, megkérdeztem, mit keres itt, ötszáz kilométernyire a fővárostól. Azt válaszolta, hogy el kellett menekülnie az unokatestvérei elől. Hosszú ideig megosztotta velük mindent, de végül elege lett az egészszöb, és meglépett. - Egy ideig most lesz néhány garasom - örvendezett. - Amíg meg nem találunk!

A fentebb említett avanszálások száma ekkoriban még nem olyan nagy. A fehérek negyedében még mindig a fehérek dominálnak. Mert Dar es-Salaam, a földrészt többi városához hasonlóan, három, egymástól leggyakrabban vízzel vagy üres földszával elkülönített negyedből áll.

A legjobb, a tengerhez legközelebb fekvő negyed, természetesen, a fehéreké. Ez Oyster Bay: pompás villák, virágban úszó kertek, dús fű, egyenes, sóderrel felszórt fasorok. Igen, itt valóban luxus körülmények között élnek, annál is inkább, mivel a tulajdonosoknak semmit sem kell csinálniuk: mindenről a csöndes, figyelmes, diszkrétan tevékenykedő személyzet gondoskodik. Itt az ember úgy mozog, ahogyan valószínűleg a Paradicsomban: lassan, lazán, elégedetten, amiért itt van, a világ szépségében gyönyörködve.

A híd és a laguna mögött, jóval távolabb a tengertől, a kőházas, forgalmas, kereskedő negyed lakói tolonganak. Ők főleg hinduk, pakisztániak, goaiak, bangladesiek, Sri Lanka-iak, vagyis, ahogy itt összefoglaló néven nevezik őket - ázsiaiak. Bár van köztük néhány nagyon gazdag ember is, a többség közepes szinten, jelentősebb vagyon nélkül él. Kereskedéssel foglalkoznak. Vesznek, eladnak, közvetítenek, spekulálnak. Számolnak, folyton számolnak, kalkulálnak, fejüket csóválják, veszekszenek. A többi tucat, több száz üzlet sarkig tárva, árukészletük a járdára, az utcára rakva. Szőttesek, bútorok, lámpák, fazekak, tükrök, csecsebecsék, játékok, rizs, szörpök, fűszerek - minden. A bolt előtt egy széken ül a hindu, egyik lábát a szék ülőkéjére húzza, és szünet nélkül a lábujjait piszkálja.

Szombaton délután e füledt és zsúfolt negyed lakói a tengerpartra indulnak. Ilyenkor ünneplőbe öltöznek - a nők aranyozott szarít, a férfiak tiszta inget vesznek magukra. Autókkal mennek. A kocsik belsejében ott szorong az egész család, egymás ölében, hátán, fején: tíz, tizenöt személy. Megállnak a tenger meredek partfalán. Ilyenkor a dagály hatalmas, fülsüketítő hullámokat ver. Lehúzzák az autók ablakát. Beszívják a tenger illatát. Levegőznek. Az előttük látható hatalmas víz túloldalán fekszik az ő országuk, India, amelyet sokan közülük már nem is ismernek. Eltöltenek a parton jó negyedórát, esetleg egy félórát. Aztán a tömött autók oszlopa eltávozik, és a part megint néptelen lesz.

Minél távolabb jutunk a tengertől, annál nagyobb a hőség, a szárazság, a por. Ott, a homokon, a meddő, pusztá földön sorakoznak az afrikai negyed sárkunyhói. Egyes részei a Zanzibár szultánjának rabszolgái által lakott falvak nevét viselik - Kariakoo, Hala, Magomeni, Kinondoni. Az elnevezések különbözőek, de az életszínvonal a sárkunyhókban egyformán nyomorúságos, lakóiknak élete hitvány, kilátástalan.

Az itt lakók szabadsága abban áll, hogy most szabadon járhatnak a százezeres város főutcaín, sőt, a fehérek negyedébe is bemenészkedhetnek. Formálisan sosem tiltották az afrikaiaknak, hogy bemenjenek oda, de ezt csak világos, konkrét céllal tehették: vagy munkába mentek, vagy munkából jöttek. A rendőr szeme könnyedén megkülönböztette annak a járását, aki valahova sietett, és azét, aki csak úgy, céltalanul, gyanúsán ódöngött. Bőrszínétől függően, mindenkinek megvolt itt a szerepe és a kijelölt helye.

Azok, akik az apartheidről írtak, azt hangsúlyozták, hogy ezt a rendszert a fehér fajvédők által irányított Dél-Afrikában találták ki, ott alkalmazták. Most azonban meggyőződtem arról, hogy az apartheid sokkal univerzálisabb, általánosabb jelenség. Bírái szerint a sötét búrok vezették be azért, hogy osztatlanul uralkodhassanak a feketéken, hogy a bantustánoknak nevezett gettókban tarthassák őket. Az apartheid ideológusai védekeztek: mi azt akarjuk - hangoztatták -, hogy minden embernek egyre jobb legyen, hogy mindenki fejlődhesen, de bőrszínétől és etnikai hovatartozásától függően külön-külön. Megtévészto gondolkodás volt ez, aki ugyanis ismerte a valóságot, tudta, hogy az egyenlő fejlődés lehetőségének szölama mögött mélyen igazságtalan állapotok rejtöztek: az egyik oldalon ott voltak a fehérek kezében a legjobb földök, az ipar és a gazdag városnegyedek, a másik oldalon pedig a feketék vegetáltak vacak, félsivatagi földdarabkákon szorongva.

Az apartheid elmélet oly mértékig volt kétarcú, hogy idővel legnagyobb áldozatai is bizonyos előnyöket, a függetlenség egyfajta lehetőségét, az otthonosság kényelmét kezdték benne felfedezni. Az afrikai ugyanis ezt mondhatta: - Nemcsak én, a fekete nem mehetek be hozzád, de neked, a fehérnek is azt tanácsolom, ha egészben akarsz maradni, ha nem akarsz szorongani, hogy kerüld el az én negyedetmet!

Ilyen városba érkeztem néhány évre a Lengyel Hírügynökség, a PAP tudósítójaként. Az utcákat járva, hamarosan rájöttem, hogy az

apartheid hálójában vagyok. Mindenek előtt újra feléledt bennem a bőrszín problémája. Én fehér vagyok. Lengyelországban, Európában ezen sosem morfondíroztam, eszembe se jutott. Itt, Afrikában ez lett a legfontosabb, az egyszerű emberek szemében pedig az egyetlen jellemzőm. Fehér ember. Vagyis gyarmatosító, rabló, megszálló. Leigáztam Afrikát, leigáztam Tanganyikát, kiirtottam annak a törzset, aki épp előttem áll, minden őst kiirtottam. Árvát csináltam belőle. Még hozzá megaláztam, erőltettem árvát. Aki örökösén éhes és beteg. Igen, amikor most rámnéz, muszáj arra gondolnia: itt ez a fehér, aki mindenemet elvette, aki nagyapámat bottal ütlegelte, aki megerősöskolta anyámat. Itt áll most előttem, jól megnézem őt magamnak!

Nem tudtam saját lelkiismeretemmel elintézni a bűnösség kérdését. Az ő szemükben, fehér ember lévén, bűnös voltam. Rabszolgaság, gyarmatosítás, ötszáz évnyi szenvedés - hiszen ez a fehérek műve. A fehéreké? Tehát az enyém is. Az enyém? Nem tudtam magamban életre kelteni a megtisztító, felszabadító érzést: bűnösnek érzem magam. Megbánást kell mutatnom. Bocsánatot kell kérnem. Ellenkezőleg! Eleinte ellentámadással próbálkoztam: - Titeket gyarmatosítottak? Minket, lengyeleket is! Százharminc évig voltunk három nagyhatalom gyarmata. Egyébként fehér államok voltak a megszállóink. A feketék kinevettek, bolondnak néztek, otthagytak. Dühítem őket, azt gondolták, be akarom őket csapni. Tudtam, hogy bár én magam meg vagyok győződve ártatlanságomról, az ő szemükben bűnös vagyok. Azok a mezítlábúak, éhes, írástudatlan fiúk erkölcsi fölényben voltak velem szemben - ezt a fölényt, az átkozott történelem adja a maga áldozatainak. Ők, a feketék, sosem hódítottak meg, sosem szálltak meg, sosem tartottak rabságban senkit sem. Felsőbbséggel néztek hát rám. Fekete, de tiszta faj képviselői voltak. Ott álltam köztük gyengén, már nem volt mit mondanom.

Mindenütt rosszul éreztem magam. Fehér bőrszínem, jóllehet privilégiumot élvezett, az apartheid ketrecében tartott. Jelen esetben Oyster Bay aranyketrecében. Szép ez a negyed, szép, virágos és - unalmas. Igaz, sétálhatott az ember magas kókuszpálmák alatt, csodálhatta a pompás virágokat, a hínárral sűrűn benőtt sziklákat. De mi volt ezen kívül? A negyed lakói gyarmati hivatalnokok voltak, akik folyton arra gondoltak, hogy valahogy csak kivárvák szerződésük végét, aztán vesznek maguknak emlékebe egy krokodilbőrt vagy egy orrszarvú túlköt, és hazautaznak. A hivatalnok feleségek pedig vagy gyerekeik egészségi állapotáról, vagy az előző, illetve a soron következő partyról beszélgettek. Nekem meg naponta kellett volna tudósítást küldenem! De miről? Honnan szerezzek anyagot? A városban egyetlen kis helyi lap jelent meg - a „Tanganyika Standard”. Elmentem a szerkesztőségbe, de akiket ott találtam, angolok voltak Oyster Bay-ból, és már ők is csomagoltak.

Elindultam a hindu negyedbe. De mit csináljak ott? Hova menjek? Kivel beszéljek? Egyébként is szörnyű hőség van, sokáig nem lehet járkalni: nem kapok levegőt, lábam remeg, ingem teljesen nedves. Egy órányi mászkálás után az ember úgy érzi, hogy elege van az egészségből. Egyetlen dologra vágyik: valahol leülni, feltétlenül árnyékban, lehetőleg egy ventilátor alatt. Ilyen pillanatokban az emberek az jut eszébe, hogy az északon élők vajon tudják-e, mekkora kincs az a szürke, örökké felhős ég, amelynek van egy csodálatos erénye: eltakarja a napot?

Legfőbb célom természetesen az volt, hogy felkeressem az afrikai elővárosokat. Hoztam magammal néhány noteszomba felírt nevet. Nálam volt a kormányzó párt, a TANU (Tanganyika African National Union) irodájának címe. Sehogyan sem találtam azonban a megadott helyet. Minden utca egyforma, a por bokáig ér, a gyerekektől nem lehet továbbmenni, játszadoxva tüleksenek, toladó kíváncsisággal bámulnak - egy fehér ember ezekben az idegenek számára megközelíthetetlen sikátorokban látványosságnak, szenzációnak számít. Lépcsőről lépcsőre kevesebb az önbizalmam. Sokáig érzem hátamon a házak előtt tétlenül üldögélő férfiak figyelő, gyanakvó tekintetét. A nők nem néznek, ők elfordítják a fejüket: muzulmán asszonyok, fekete, laza bui-bui viselnek, amely teljesen betakarja testüket és arcuk egy részét. A helyzet ellentmondásosságát csak növelte, hogy még ha találkoztam volna is olyan helybéli afrikaival, aki hajlandó lett volna velem hosszasan elbeszélgetni, nem lett volna hol leülnünk. A jó éttermeket a fehéreknek tartották fenn, az ócskákat az afrikaiaknak. És senki sem szokott a másikéba bemenni. Mindenki rosszul érezte magát, ha az apartheid szabályaival nem egyező helyen találta magát.

Miután megvettem az erős terepjárót, útnak indulhattam. Megvolt az ok is: október elején a Tanganyikával szomszédos Uganda elnyerte függetlenségét. A függetlenségi mozgalom hulláma végigsöpört az egész kontinensen: csupán 1960-ban tizenhét afrikai ország szabadult meg a gyarmati rendszertől. És ez a folyamat, bár kissé lelassulva, tovább tartott.

Dar es-Salaamból Uganda fővárosába, Kampalába, ahol az ünnepeknek kellett lenniük, hajnaltól késő estig a lehető legnagyobb sebességgel haladva, három napig tart az út. Ennek első fele aszfaltút, másik fele laterites földút, amelyet afrikai mángorlónak neveznek, mert felszíne olyan kátyús, hogy csak nagy sebességgel, a kátyúk tetején lehet rajta menni, mint „A félelem bére” című filmben.

Velem tartott a félig ügynökként, félig különféle athéni újságok tudósítójaként tevékenykedő görög ismerősöm, Leo is. Vittünk magunkkal négy pótkereket, két hordó benzint, egy hordó vizet, élelmet. Hajnalban indultunk, északnak tartva. Jobbra az útról nem is látható Indiai-óceán terült el, balra előbb a Nguru-hegység, aztán végig a Masai-sztyepp. Az út két oldalán mindenütt zöld növényzet. Magas fűfélék, sűrű, bozontos bokrok, ermyőként szétterülő fakoronák. És így egészen a Kilimandzsáróig és az alatta fekvő két városkáig - Moshiig és Arusháig. Arushánál nyugatra fordultunk a Viktória-tó felé. Kétszáz kilométer után kezdődtek a meglepetések. Elértük a hatalmas Serengeti-fennsíkot, a világ legnagyobb vadállat lelőhelyét. Amerre csak néz az ember, mindenütt csordákba verődött zebrák, antilopok, bivalyok, zsiráfok. És a rengeteg állat mind lefelé, ugrándozik, ficáncol, vágat ide-oda. Az út közvetlen közelében meg mozdulatlan oroszlanok, kissé távolabb elefántok egy csoportja, még távolabb, a horizonton pedig egy lendületes ugrásokkal tovatűnő leopárd. Hihetetlen, valóságosan látvány! Mintha a világ születését látná az ember, azt a különleges pillanatot, amikor már van föld és ég, van már víz és vannak növények, vadállatok, de nincs még Ádám és Éva. Ezt az alig megszületett, még ember nélküli, tehát bűn nélküli világot szemlélhetjük itt, ezen a helyen, s ez valóban nem mindennapi élmény.

(Folytatjuk)

Fordította: *Szenyán Erzsébet*